

Сюжет – Підземний світ. Ті, хто вижив у львівській каналізації під час Голокосту

Матеріали для вчителя

Предмет(курс): Історія України. 10 клас. Розділ програми «Друга світова війна: перебіг і результати».

Тема уроку, на якій можна використати сюжет: «**Нацистський окупаційний режим: приклад України**»

Виховна година, на якій можна використати сюжет і матеріали заняття: «Як пов'язані війна і дитинство», «Пам'ять у місті та публічному просторі», «Як пам'ять про II світову війну розкриває нам насильство і людяність у минулому та у наш час», «Що можна дізнатися, гуляючи вулицями міста»

Обґрунтування і особливості проведення

Пропоновані матеріали спираються на історію родини, яка разом з іншими людьми рятувалась від насильства і смерті часів німецької окупації у II світовій війні та волею долі опинилися у каналізаційних комунікаціях м. Львова і змогла вижити під час Голокосту завдяки допомозі інших людей. Зміст пропонованого уроку чи позаурочного заняття побудований навколо історії єврейської дівчинки Кристини Хігер та її близьких у 1941-1943 рр.

Використання даного навчального матеріалу дозволить вчителям і учням на конкретному сюжеті зрозуміти глибину насильства і людяності, пам'ять про яке (не)зберігається у міському публічному просторі. Освітній потенціал даного заняття полягає не стільки у поглибленні фактологічних знань щодо нацистської окупаційної політики і Голокосту, скільки у можливості ширшого розуміння поняття «жертви» - «кати» - «рятівники», проблем полікультурного Львова у часи окупації, співвідношення різних видів пам'яті та забуття як проявів суспільного ставлення до минулого. Заняття передбачає реальне чи віртуальне знайомство з маршрутом пересування, переховування та звільнення конкретних людей у «підземному світі» окупованого нацистами Львова. Знайомство на конкретному прикладі з

трагічним досвідом минулого, насильства і людяності може мотивувати учнів до відповідального обговорення та формування власного ставлення до теми та її представленості у міському просторі як прояву суспільної пам'яті.

Навчальний матеріал спирається на ресурс Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Львів інтерактивний», а також системи запитань і завдань та додаткової історичної інформації.

Робота з історичними джерелами, як от фотографія музейного артефакту (експонату), окремих місць публічного простору, історичним матеріалами тощо може сприяти розуміння учнями складності минулого, історичного контексту проявів насильства і людяності у трагічних умовах, ролі поведінки та світосприйняття окремих людей.

Учитель при проведенні заняття має володіти інформацією щодо того, наскільки учні обізнані з поняттям Голокост. Урок про долю Кристини Хігер може провести як вступний до теми Голокосту в Європі, на території СРСР та в Україні або після того, як учня ознайомляться із загальною інформацією про Голокост, його географію, періодизацію, методи і засоби, ідеологічну основу тощо. У першому випадку індивідуальна історія може створити мотивацію зрозуміти ширшу картину нацистського злочину, різних форм насилля, які застосовував нацистський окупаційний режим у Східній Європі, у тому числі в Україні. У другому варіанті урок допоможе учням зрозуміти, як за інформацією підручника ховається історія звичайних людей у незвичайні часи, як вчинки окремих осіб впливали на лише на їх власну долю, але й на життя/смерть інших.

Даний матеріал може вивчатися окремо, а може бути доповненим ширше відомою історією Анни Франк. У такому разі вчителю рекомендується скористатися матеріалами музею Анни Франк в Амстердамі¹, або виданим українською мовою щоденником Анни Франк².

Також за наявності навчального часу і за умови підготовленості вчителя можна продовжити тему дитинства у часи Голокосту за іншими матеріалами львівського центру міської історії³. За можливості можна використати

¹ Див. офіційний сайт музею «Дім Анни Франк» - <https://www.annefrank.org/en/anne-frank/>, а також освітні матеріали, підготовлені співробітниками музею (англ. мовою) - режим доступу <https://www.annefrank.org/en/education/>.

² Див. *Сховище. Щоденник у листах. Анна Франк.* — Харків: «Віват», 2016. — 384 с.

³ Див. Дім Барбари-режим доступу <https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/jewish-lviv/>

матеріали з офіційного сайту Музею Голокосту у Вашингтоні , США, «Заховані діти: страждання»⁴ .

Очікувані освітні результати	<p>Після початкового і фінального обговорення теми і проведення екскурсії «Підземний світ» учні зможуть:</p> <ul style="list-style-type: none">▪ усвідомлено пояснювати поняття «терор», «нацистський окупаційний режим», «Голокост», «людяність», «полікультурне місто», «увічнення пам'яті»;▪ на прикладі сюжету про переслідування родини Хігер та інших мешканців львівського гетто пояснювати суть і прояви насильства як головного інструменту війни та окупації;▪ використовуючи історію Христини Хігер і Леопольда Сохи пояснювати багатогранність поняття «людяність» і аргументовано обговорювати те, як минуле пов'язане із сучасністю через місця пам'яті та ставлення суспільства до тих чи інших прикладів трагічного минулого;▪ удосконалити навички аналізу історичних джерел різного типу, включаючи фотографії артефактів, історичні документи, уривки з мемуарів тощо;▪ поглибити навички емпатії, критичного мислення, здатності виявляти причинно-наслідкові зв'язки і пов'язаність індивідуального та суспільного досвіду;▪ висловлювати власне ставлення до насильства як частини історії ХХ століття та до проблеми увічнення пам'яті щодо жертв насильства та прикладів людяності у трагічні періоди в сучасному міському просторі.
------------------------------	---

⁴ Режим доступу до електронної енциклопедії Голокосту на сайті музею <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/hidden-children-hardships>

Ключові поняття і ідеї	Насилля, людяність, пам'ять як відповідальність, полікультурність, модерність, місто як місце пам'яті; контрверсійність пам'яті, Голокост.
Основні методи і прийоми	Для варіанту I: екскурсія, обговорення, аналіз інформації, робота з матеріалами сайту «Львів інтерактивний». Для варіанту II: аналіз історичних джерел, групове та фронтальне обговорення, віртуальна екскурсія та робота з матеріалами сайту «Львів інтерактивний».
Необхідний навчальний час	Варіант I – 25-30 хв. без врахування часу на екскурсію за маршрутом «Підземний Львів»; Варіант II – 45 хв.
Обладнання	Для варіанту II – проектор для показу фотографій, карти Львова та маршруту «Підземний Львів» або комплект роздрукованих фото і текстових джерел; доступ до інтернету

Урок може проводитися у двох варіантах, кожен з яких передбачає навчальні стратегії, спрямовані на розвиток історичної та громадянської компетентності, критичного мислення, емпатії:

варіант I

За можливості проведення екскурсії у м. Львів за маршрутом «Підземний світ» проведіть початкове обговорення (кроки 1-2) у класі та запропонуйте ознайомитися з маршрутом на місцевості, звертаючи уваги на питання додатку 1, який пропонується заповнювати по ходу екскурсії на зупинках маршруту.

варіант II

за умови проведення уроку без можливості провести екскурсії м. Львів необхідний доступ до мережі Інтернет через комп'ютер вчителя або учнів чи через смартфони. Порядок опрацювання теми пропонується описом ходу заняття.

Хід заняття

1. (8-10 хв.)

Не повідомляючи відразу теми заняття, повідомте учням, що вони зможуть познайомитися з реальним свідком, який зберігає пам'ять про минуле вже більше 70 років.

Запропонуйте учням подивитися на фотографію зеленого светрика (роздрукуйте кольорове зображення, або виведіть його на екран за допомогою проектора).

Повідомте, що цей светрик як артефакт зберігається в музеї у Вашингтоні, США⁵.

Не повідомляйте учням і ученицям, чому саме присвячений музей. Запитайте, стимулюючи різноманітність версій в обговоренні:

- *Чий це може бути светрик?*
- *Що він може означати?*
- *Чому він знаходиться в музеї?*
- *Яким подіям чи явищам може бути присвячений музей?*
- *Чому музеї зберігають подібні речі? Що символізує збереження тих чи інших речей у публічних музеях?*

⁵ див. United States Holocaust Memorial Museum – <https://www.ushmm.org/> Режим доступу <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/artifact/childs-sweater-worn-in-hiding>;

також можна прослухати історію того, як кофтинка опинилася в музеї як артефакт - режим доступу <https://www.ushmm.org/collections/the-museums-collections/curators-corner/a-cherished-object-kristine-kerens-green-sweater>

- *Яка роль музеїв у збереженні пам'яті?*

Після вислуховування учнівських виловлювань повідомте, що цей светрик належав дівчинці Кристині Хігер, яка мешкала у Львові у 1935 – 1945 рр. Додайте, що цей светрик зберігається в музеї у м. Вашингтон, США, який присвячений історії Голокосту і містить безліч інших експонатів-артефактів, документів тощо, котрі розповідають про переслідування, знищення та виживання євреїв Європи у роки нацистської диктатури та II світової війни.

2.(3-5 хв.)

Продемонструйте обкладинку книги Кристини Хігер «Дівчинка у зеленому светрі» та вкажіть жанр книги – мемуари, тобто спогади. Додайте, що батько Кристини Ігнацій Хігер вів щоденник, записи з якого допомогли Кристині у дорослому віці пригадати те, що відбувалося у м.Львові з нею у 7-8річному віці.

Проведіть обговорення:

- *Про що може бути книга Кристини Хігер?*
- *Про що може розповісти доросла людина, пишучи спогади про дитинство, яке пов'язане з жахливими подіями?*
- *Якою є підназва книги? Що для вас означає словосполучення «життя у мороці»?*

Повідомте, що цей зелений светрик дівчинці подарувала бабуся, і Кристина, чи як її називали у родині Крися або Кшися, пережила у цьому светрику найжахливіші 14 місяців свого життя, переховуючись від загрози знищення разом з молодшим братом і батьками, а також іншими 17 дорослими і дітьми, у каналізації м. Львова. Як розповідала пізніше Кристина, цей светрик став для неї талісманом, що допомагав вірити у визволення і краще майбутнє.

Запитайте учнів:

- *Які причини могли спонукати людей разом з дітьми переховуватися в каналізації?*
- *Що могло бути найважчим у житті 7-8-річної дівчинки та її сім'ї під час переховування у каналізаційній системі великого міста?*
- *Чи могли люди, які переховувались під поверхнею території міста, вижити самотійно? Чому?*

3. (15-20 хв.)

Запишіть на дошці чи на великому аркуші паперу дати(підготуйте задалегідь):

30 червня 1941 р.	початок німецької окупації м. Львова
листопад-грудень 1941 р.	примусове переселення євреїв Львова до гетто згідно наказу німецької окупаційної адміністрації.
1942-1943 рр.	масові страти, депортації та вивезення у Янівський табір смерті мешканців гетто, перш за все дітей, жінок та літніх людей.
червень 1943 р	початок ліквідації Львівського гетто, втеча маленької частини мешканців через каналізацію та іншими шляхами
23- 27 липня 1944 р.	вступ Радянської Армії до Львова

Бажано, аби ці дати були на видноті, поки учні проводять віртуальну екскурсію чи вивчають у класі матеріали заняття.

Покажіть на карті район Львова, де нацисти зробили єврейське гетто.

Запропонуйте ознайомитися з історією родини Хігер із сайту Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Львів інтерактивний».

<https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/chiger/> або перекажіть історію у вигляді міні-лекції, якщо нема доступу до інтернету. Попросіть заповнити роздрукований із запитаннями (додаток 1) у випадку можливої екскурсії маршрутом «Підземний світ» або за матеріалами сайту. Якщо це технічно складно, можна питання вивести на екран. За можливості покажіть портрет родини Хігерів та Леопольда Сохи⁶.

- *Ким були члени сім'ї Хігер?*
- *Про що свідчить той факт, що вони мешкали у центрі міста?*
- *Які історичні події/процеси відбувалися у Львові протягом 1939-1944 років?*
- *Що стало причиною того, що родина опинилася у гетто?*
- *Як і з якою метою вони дісталися до каналізаційних труб? Чи добровільним чи вимушеним було переховування Христини та її родини, а також інших людей, у таких умовах?*
- *З чим зустрілися дорослі і діти у підземній частині львівських комунікацій?*
- *У чому була найбільша загроза для родини Хігер та інших людей, що ховалися разом з ними?*
- *Завдяки чому вижили Христина, її рідні та інші люди протягом 14-місячного (424 денного) перебування у каналізаційних трубах Львова?*
- *Як вони зустрілися зі своїм рятівником? Ким був Леопольд Соха?*
- *Чи безпечною для Леопольда Сохи була його допомога євреям, що ховалися у темряві каналізації? Чому? Якими були мотиви його допомоги людям?*
- *Як такий досвід, обставини життя, могли вплинути на дитину та на дорослого?*

Додатково попросіть занотувати два *найбільш вражаючих факти чи викликані почуття* від цієї історії.

Утворіть пари або малі групи не більше 5 осіб та попросіть обговорити нотатки та пояснити свій вибір. Звертайте увагу учнів на потребу уважного вислуховування одне одного. Зверніть увагу на те, що історія є емоційно насиченою, допомагайте учням у групах підбирати слова і словосполучення, які відображають їх почуття, враження, думки з приводу історії. Звертайте увагу на історичне тло подій.

Організуйте представлення результатів обговорення в групах. Випишіть на дошці чи великому аркуші паперу ключові слова чи словосполучення, які

⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/6/66/Leopold_Socha_%28photo%29.jpg

використовують учнів під час розповіді. Якщо з різних груп лунають схожі пропозиції, *наприклад, відчай, надія, взаємодопомога, зневіра, людяність* тощо, підкреслюйте ці поняття. Зверніть увагу на те, що завдяки зусиллям батьків та рятівників Кристина та її маленький брат Пауль(Павло) вижили, однак дослідники повідомляють, що під час Голокосту загинуло біля 90% дітей від народження до 15 років, і що це складає близько 1,5 млн. осіб. Ці цифри можна записати на дошці. Не обговорюйте саме цієї інформації, запропонуйте паузу в 20- 30 секунд для обдумування учнями цієї статистики.

4. (10 хв.)

Проведіть прикінцеве обговорення.

Запитайте учнів:

- Чия це історія (українська, польська, єврейська, німецька, радянська)? Чому?
- Чому Леопольд Соха та його співробітник Стефан Врублевський з дружинами отримали звання «праведників народів світу»?
- Чому, на ваш погляд, у Львові нема пам'ятника Леопольду Соха та іншим рятівниками євреїв? Чи потрібен такий пам'ятник? Чому? Як би він міг виглядати?
- Чого більше в історії сім'ї Кристини Хігер – насильства чи людяності? Обґрунтуйте свою думку.

Варіант завершення заняття, побудованого на сюжеті про історію Кристини Хігер. (10-12 хв.)

- Запропонуйте учням уявну прес-конференцію головних героїв цієї історії: попросіть підготувати індивідуально, у парах чи малих групах питання, які підлітки хотіли б поставити Кристині, її батькам, Леопольду Соха та його дружині.
- Попросіть учнів записати ці питання на великому аркуші паперу.
- Запропонуйте учням за бажанням відповісти на деякі запитання «від імені» героїв цієї історії?

Підведіть підсумок методом незакінченого речення:

Для мене історія Кристини Хігер - це